

Tartalomjegyzék

Bevezető	2
1. Ősi szellemek a rómaiak szemüvegén keresztül	3
2. Az eredet kérdése.....	8
3. Lares típusok	15
4. Mater Larum, az „ős Anya” alakja	20
Összegzés.....	26

Bevezető

Mindenfajta vallási rítusnak, legyen az egyéni vagy közösségi szellemben végrehajtott, megvolt a maga patrónusa. A rómaiak őt akarták megnyerni tevékenységük sikeréért, és egyúttal meg is akartak nekik felelni. Kezdetől fogva¹ sok istenben hisznek, akik irányítják mindennapi tevékenységüket; védelmezik, pártfogolják őket. A segítő istenek erői és hatása vagy egy adott személyre, esetleg származási vagy területi egységre irányulhat, másrészt az említett emberi tevékenységre.

A privát vallásosság először az egyes parasztgazdaságokon ment végbe, mielőtt az állam átvette és átalakította volna.² A római földművesek természetközelségéből gyökerezethető az a fajta gondolkodásmód, ahogy a római ember a házi istenekhez viszonyult. Őket tekinthetjük az első isteneknek, a családi tűzhely védelmezőit, falsarok isteneit; a papjaik pedig maguk a tulajdonosaik voltak.³ A tiszteletük teljesen házi szentély intimitásának jellegével bírt, híjával volt minden nyilvánosságnak.

A házi és családi isteneknek nem volt mítoszba illő történeteik vagy változatos képi ábrázolásaik, viszont kifejezi jelentőségüket, hogy az otthonokban központi szerepet kaptak. A család és a ház istenségeit mindig ugyanúgy jelenítették meg, azonban lényük értelmezésére nem állnak rendelkezésre mondák vagy cselekményes ábrázolások.⁴ A házi kultuszt egyértelműen a pater familias irányította, egészen a pogányság végéig (kereszténység megjelenéséig) önálló és fontos eleme volt a vallásosságnak a nyilvános kultuszok mellett.⁵ Feltételezhetjük, hogy bármelyik isten hozzájuk tartozhatott, akit a római család, vagy a ház védelmezőjének tekintett.⁶

A belső családi szentélyben helyet foglalt istenségekről mind elmondható, hogy leginkább azokhoz az istenekhez imádkoztak, amelyek a foglalkozásuk, szerencsájuk zálogát biztosították. Ebből jól lehet rekonstruálni, hogy az adott ház ura milyen foglalkozást végzett vagy miben volt érdekelt.⁷

¹ Liv. I. 3.;

² Latte 1960 64.

³ Castiglione 1979 212-213.

⁴ Beard – North – Price II. 1998 30-31.

⁵ Eliade 1997 95.

⁶ Gesztelyi 1994 12.

⁷ Cens. De die nat. III. 4.

1. Ősi szellemek a rómaiak szemüvegén keresztül

A rómaiak fontosnak tartották a szellemekben való hitet. A személyes védnökök, házi szellemek legfontosabbika: a férfi *genius* és a női *Iuno*. A termékenység két garantálója; akik az emberekhez hasonlóan házastársak voltak, ezért a családban egy G.-t és egy Junót tiszteltek.⁸ A *genius* gyökerét a lét fönntartó és teremtő termékenységében ajánlatos keresni, amely velünk születik.⁹ Ez a minden erők forrása, amely stilisztikailag általában a föld mélyén rejtőző bölcs kígyó alakjában jelenik meg, amely egy föld, terület esetében annak jó hatására, termékenységére utal.¹⁰

Legáltalánosabb értelemben a *genius* valamilyen pozitívumot testesít meg: jót, sikert, alkotást, termékenységet. Tibullus hasonlatával élve: „*haec veniat, Natalis, avis prolemque ministret, ludat et ante tuos turba novella pedes.*” - „Jöjjön hát ama Szellem, igézzé elő ivadékod, s fürge pulyák serege játsszon lábad előtt.”¹¹

*Genius*nak csak a férfi lelket tulajdonították. A családi kultuszban elsődleges szerepe volt a pater familias *genius*ának, a pater familias családban és a családi kultuszban betöltött szerepe miatt. A férfi nemzőképesség és a családot védelmező erő megtestesítője volt, ami a férfit élete végéig elkíséri.¹² Az egyén *geniusa* csak a saját életére (a születéstől a haláláig) és közvetlen környezetére gyakorol hatást. Minden évben, az egyén születésnapján neki szól a fohász és az áldozat. Átvitt értelemben a születésnapot is egyszerűen *genius*nak nevezték.¹³ Persius kifejezően fogalmazta meg: „*diem numera meliore lapillo, qui tibi labentis apponet candidus annos. funde merum genio.*” - „Számláld jobb kővel e drága napot... Tölts *genius*nak bort!”¹⁴ Az őseik szokásához híven ezen a napon a *genius*nak a véres áldozat kivételével mindent (tömjént, bort, virágot, kalácsot) felajánlottak és színbort loccsantanak az oltáránál, majd tiszteletére víg lakomát ültek. Ez a szokás azért alakulhatott ki, mert a születésnapjuk alkalmával megtartoztatták magukat az öléstől és a vértől, nehogy azon a napon, amikor napvilágot láttak, egyúttal más életét oltsák ki. Nem volt ajánlatos, sőt tilosnak számított a bemutatott áldozatot még megkóstolni sem.¹⁵ A *genius* megkívánja, hogy a tőle kapott életet vígan élvezzék, okos szórakozásokkal meghosszabbítsák; felvidulni római felfogás szerint

⁸ Cens. De die nat. III. 3.

⁹ Ittai 2002 36-37.

¹⁰ Beard – North – Price II. 1998 103.

¹¹ Tibull. Carm. II. 2.

¹² A *gingere* – nemzeni, szülni igéből, a *geno* – szülő vagy *genui* – teremtő, nemző szóból származhat a kifejezés. In: Cens. De die nat. II. 3. - III. 1.

¹³ Tibull. Carm. II. 2.; Borzsák 1970

¹⁴ Pers. Sat. II. 1, II. 3.

¹⁵ Cens. De die nat. II. 1.

annyi, mint saját *genius*-ának kedvezni (*indulgere genio*), az életet elkeseríteni pedig nem más, mint a *genius*-t megsérteni (*defraudare genium*).¹⁶

A családfő halála esetén utódjának *geniusa* töltötte be ezt a funkciót, apáról fiúra öröklődött ez a hagyomány. Horatius szerint a *genius* állandó, amikor védelmezője meghal, az elhunyt utódába költözik, és innentől őt védelmezi.¹⁷ Ebben fedezhető fel a *genius* erejének nemzedékről nemzedékre való továbbadása, egyfajta folytonosságot akartak ezzel biztosítani, összekötni múltat a jelennek a rómaiak.

A nőknél ezt a titulust *Iuno* istennő töltötte be, akit mint a családanyák, a matrónák védelmezőjét Lucina néven szólították segítségül a szüléshez; ezenkívül pártfogója volt a násznak és házaseletnek. A *iuno* életerőt jelentett, ebből a gyökből alakult ki az istennő neve is. Feladatköréhez tartozott az erkölcsi tisztaság megőrzése is.¹⁸ A gyermekágyas asszonyokról és újszülöttekről való gondoskodásra is nagy hangsúly esett. Az újszülötteknél a rómaiak hitték, hogy az első hetekben különösen fenyegetik őket a démonok, ezért különböző tárgyakat ajánlottak fel az isteneknek. Ha leánygyermek született *Iunonak* az atriumban állítottak fel ágyat, míg ha fiú, akkor gonosz szellemeket, szörnyeket elűző Herculesnek bőséges asztalt terítettek meg.¹⁹

Jóllehet rajta kívül az ember életét és boldogulását más istenek is óvják és oltalmazzák, mindegyik a maga feladatköre szerint, viszont ezen istenek az ember élete során csak egy-egy alkalommal fejtik ki hatásukat és nem egy életen át. Ezzel ellentétben a *genius* állandó védőszellemként van jelen, aki soha nem hagyja magára az embert.²⁰

Tulajdonképpen egy külön gyűjtőfogalmat képeznek a házi istenek között a *di penates*²¹ - ami egy nagyobb kategóriát jelentett - és a *lares*²², a család, a vagyon és bizonyos helyek védőisteneinek számítottak; elsősorban a magánházak és valamint háztartások védelmezői voltak. Ezek alapján a Larok homályos, nem teljesen tisztázott etimológiája ellenére is megállapítható, hogy az ősök kultúrájából származik és minden bizonnyal az itáliai lakosság földművelő-pásztorok életéből eredeztethetők. E népek boldogságának kulcsa volt a földek termékenysége, a földek határának biztonsága, a nehezen összekuporgatott családi vagyonka

¹⁶ Hor. epist. II. 1. 144.; Plaut. Aul. IV. 9. 15.; Terent. Phorm. I. 1. 10.

¹⁷ Hor. Epist. II. 2. 188.; Borzsák 1969

¹⁸ Latte 1960 95-96.; Eliade 1997 101.

¹⁹ Ogilvie 1979 103.

²⁰ Cens. De die nat. III. 3.-III. 5.

²¹ A *penus* latin szóból ered, éléskamrát, vagy *penitus*, vagyis „belső” kifejezéssel magyarázható a jelentéstartalma. De *penus*nak hívták a Vesta templom szentélyét is. In: Paul. Fest. 250-251.

²² Az értelmezését illetően etruszk *lares* szóból származhat, amely teljesítményt vagy urat jelentett, de kereshetjük a latin *largus* (bőség) szóban. In: Pecz 2002 1067.

épsége, a család egyetértésének fenntartása, amiért a hozzájuk közel álló föld-és házi isteneik (*di familiares*) segítségét kérték.²³ A *penates* szó jelentéséből fakadóan feltételezhető, hogy az éléskamra volt a lakhelyük, mely a család számára nagyon fontos szerepet töltött be, a bőség és jólét szimbóluma. Tehát a *lares* és *penates* a földön, házban, utcákon és az emberek körül tartózkodnak.²⁴

Ebből a felfogásból kiindulva, mely *penates* néven foglalható össze mindazon istenek, akiket nemcsak állami szinten, hanem egy-egy házban tiszteltek²⁵: hat istenség férfiú: Iuppiter, Neptunus, Mars, Apollo, Vulcanus, Mercurius, hat asszony: Iuno, Minerva, Venus, Diana, Vesta, Ceres. Ebben a speciális helyzetben viszont áldást és szerencsét vártak tőlük; ugyanakkor felismerhető mindegyik istenben egy nagyon erős a természethez, a vadonhoz kötődő perspektíva is.. A megélhetés, a jólét, boldogság zálogai voltak. A római istenek közül mindegyik rendelkezett olyan tulajdonságokkal, amely végett a család elhelyezte szobraikat házioltáruknál, így bármelyik isten beléphetett a *di penates* közé.²⁶

A *penates* és a *lares* szellemeket nemcsak egymás mellett említik, hanem gyakran össze is cserélik őket. A köztük lévő alapvető különbséget az jelentette, hogy a *penates* alapvetően a családnak a hivatalos istenségek soraiból választott védő istenei voltak, a haza, a honi istenek. Addig a Larok a ház, és elsősorban a földművesek gazdaságára ügyeltek. A családnak, a háznak, háztartásnak és a háznéppel együtt voltak a patrónusai.²⁷ Ezt emeli ki jól Tibullus versének részlete, ahol először a hazára mutat, majd közelebb visz minket a saját házába: „*At mihi contingat patrios celebrare Penates, Reddereque antiquo menstrua tura Lari.*” - „Csak tisztelhessem a honi isteneket, s tömjénezzek az ő s Lar havi ünnepein”²⁸

Minden háznak külön volt *lares familiares*, a családnak szűkebb értelmében vett összelleme, *genius*. Sok esetben hasonlóságot és azonosságot mutat a *genius familiaris*-szal, majd később a császárkorban összemosódott a szerepkörük is, egy feliraton szerepelnek, mint a ház védője és a családfőnek a *genius*.²⁹ Erre remek példát szolgáltatja az a tény, hogy a *lares* is rendelkezett azzal a tulajdonsággal, mint a *genius* és *manes*, vagyis az elhunytak jó szellemének is felfogható, akik a haláluk után is gondoskodtak családtagjaikról.³⁰ A Laroknak az effajta

²³ Latte 1960 64-65.

²⁴ CIL VI. 582: *conser(vis) et larum penatum (sodalibus)*; Latte 1960 89-93.

²⁵ Verg. Aen. II. 514.

²⁶ Clark 2007 123.; Latte 1960 89.; Castiglione 1979 213.

²⁷ Ezen istenek voltak a *lares familiares* és *lares domestici* illetve *lares casani*, *lares rurales*. In: CIL III. 4160: *laribus domesticis*; CIL IX. 725

²⁸ Tibull. I. 3. 34.; Borzsák 1970 30.

²⁹ CIL IV. 1539 és CIL X. 861: *genio M(arci) n(ostr)i et laribus*

³⁰ Granius Flaccus: *De indigitamentis* (A címek formáiról.) művében írja: a *genius* és a *lar* ugyanaz. Idézi: Cens. *De die nat.* III. 1.

értelmezése abban gyökerezik, hogy az ősi Rómában az emberek halottaikat a házban temették el, ezt a szokást a leges XII tabularumban törli majd csak el.³¹ Így talán a *genius* védő szellem gyanánt kíséri végig az embert egész életén át s halála után a házi Larokban él tovább.

A *lares familiares* a családi tűzhely és vagyon felett őrködtek, közéjük tartozott Vesta – a háztűzhely védelmezője és a *penates* istenek. Plautus „hőse” házi istenét remekül festi le: „*Larja, házi istene vagyok e háznak itt... A nagyapa egykor aranykincset bízott reám titkon: a tűzhelye mélyén ásta el, s buzgón esengett, hogy megőrizzem neki.*”³² A családi istenek segítségét legsűrűbben akkor kérték, amikor valamilyen veszély fenyegette az éléskamrát vagy a családi vagyont. Végveszély esetén szobrokkal együtt elrejtették házaikban, a tűzhely mélyén arányaikat, hogyha majd a baj elhárul, újra felkeressék azokat. Az esetek többségében a kapzsiság volt az egyik fő motiváció a tulajdonos szemében, így gyakran utódaik előtt is titok fedte a rejtékhely kilétét.

A házi istenek egyik jellegzetes, érdekes képviselői voltak az elhunyt ősöknek a szellemei – *divi parentes* vagy *manes*³³, akiket a többi istenekhez hasonlóan kis szekrényekbe féltve őriztek, így bár halottak voltak, továbbra is helyet kapnak a család életében. Így az elhunyt rokonok holtuk után is családtagnak számítottak. Elsősorban az ősi vallási szokásokban kapott nagyobb jelentőséget lényük. A halottakból ősökké nemesült hozzátartozóikat, szellemeiket tisztelték és óvták. Az alsóbb rendű démonok azon faja, melyek a házban és a háztáj körül tartózkodnak. Eredetük szerint leginkább a *lares* és *penates* módjára ősök hazajáró lelkei, akiket megfelelő praktikákkal jó vagy rossz célra próbálták megjelenésre kényszeríteni vagy éppen elkergetni. A nép hite szerint a föld alatt laknak s évenként csak bizonyos napokon jönnek a felvilágra.³⁴ Haláluk évfordulóját ugyanúgy megünnepelték, mint bármely más családi eseményt, amely Parentalia napjaiban (febr. 13-21) merült ki; melynek utolsó napján - külön neve Feralia - áldoztak általánosan a *manes*nek.³⁵ A szokás kialakulásának eredete szintén Aeneas személyéhez kapcsolható, aki atyjának sírjánál étel és ital-áldozattal kedveskedett.³⁶ A holtaknak nem kellett bőséges áldozat elég volt, ha a síremlékre virágkoszorút, néhány gyümölcsöt tettek, fáklyát gyújtottak és kicsi sószemeket szórtak szét³⁷, gabonát, tejet, bort

³¹ Köves-Zulauf 1995 51.

³² Plaut. Aul. Prolog. 2-8. Lásd még: Ovid. Fast. II. 616.

³³ Az elhunyt családtag lelkét *manus* vagy *manes* névvel illeték, amelyek tovább éltek az alvilágban. A *manus* jót jelent, vagyis ezek a jó lelkek.

³⁴ Frazer 2005 364.; Gesztelyi 1994 12-13.

³⁵ Ovid. Fast. II. 557-576. Lásd még: Plin. Nat. Hist. 33. 2.; Verg. Aen. III. 63.

³⁶ Verg. Aen. V. 59-62.

³⁷ Az egyik leggyakoribb áldozat azonban a tiszta szívvel felajánlott *mola salsa* vagyis a sós árpadara volt, melyek a tűzre dobva izzón pattogtak, „ugráltak”, s emellett a szín bor, a *libatio* szertartása. In: Hor. Od. III. 23. 19. Lásd még: Cens. De die nat. III. 3.-III. 5.; Tibull. II. 2.

hagytak az út szélén lévő tálon.³⁸ A *manes*nek megfigyelhető egymásfajta rítusa, mégpedig a *devotio* intézménye. Livius ír le egy ilyen történetet, amikor is Decius konzul saját életét áldozta fel a *manes* szellemeknek a szamniták elleni háború egyik ütközeténél a győzelem érdekében.³⁹

A rómaiak hittek abban, hogy a halottak árnyai hol jó-, hol rosszindulatúaknak mutatkoznak, és ha megfélemlenek gondoskodni róluk, akkor visszatérnek és megbosszulják. Nemcsak jó segítők léteznek, hanem a Laroknak megvolt a maga ellensége, ellentéte is, ők a *larvae* vagy *maniae* voltak, a rémisztő éjjeli démonok, akiktől óvakodtak. A *larvae*-t a rómaiak összefüggésbe hozták a (*di*) *manes*-szel is, amikor ezek a lények az alvilágból visszatérnek az élők közé.⁴⁰ Nyugtalanul bolyongott ide s tova a felvilágon (lelkük nem békült meg); és hazajáró lélek vagy éji kísértet gyanánt csontváz alakjában rémisztette álmában rokonait vagy azt a házat, ahol életében lakott. Hasonló gonosz szellemek és hazajáró lelkek voltak a *lemurok* (*lemures*), akik a halottaknak sem hagytak megnyugvást az alvilágban. A *larvae* és *lemurok* gonosz befolyásának, pusztításának ellensúlyozására a családfő évenként tisztulási szertartást tartott a házban.⁴¹

A *genius*, *lares* és *penates* tehát az istenek és emberek között álló lények, akár *numenek*nek is nevezhetnénk őket, hiszen isteni hatalommal rendelkeznek, de nem megszemélyesített természetfeletti erők voltak, akik egyfajta módon az istenek személyétől elvontan az isteni lény hatását fejezi ki; szellemekként éltek a római szokásokban. Míg a *manes* a rómaiaknál az euphemisztikus neve a halottak szellemének, kiket halhatatlanoknak tartottak. Mint az elődök közösségét, szellemét tisztelték, majd a köztársaság korától kezdve a sírköveken látható, másrésztől az elhunytak lelkét egyfajta értelemben élőként is kezelik a feliratokon.⁴² A kultuszuk a köztársaság korában a *domestica sacra* jellegzetesen római formája volt. Az ősök tisztelete, a halottakra való megemlékezés és a kultuszuk alapvető fontosságú volt, hogy megerősítsék a nemzetséget és biztosítsák a további fennmaradását is. Ebbe a körbe illeszkedik bele a házi istenek tisztelete is, ahol felidézik az ősök emlékét, sőt meg is jelenítik őket.⁴³

A köztársaság-kor végén és a császárkorban jelentősen módosult ez a fogalomkör általánosabbá válik az értelmezésük.⁴⁴

³⁸ Ovid. Fast. II. 533.; Robinson 2011 333-334.

³⁹ Liv. VIII. 9-10.

⁴⁰ Pecz 2002 1066-67.

⁴¹ Ovid. Fast. V. 421., V. 482.; Plaut. Amph. I. 2. 154.

⁴² Frazer 2005 286., Köves-Zulauf 1995 85., Gesztelyi 1994 43.

⁴³ Nagy 1989 147.

⁴⁴ Köves-Zulauf 1995 50-51.

Róma hellenizálódásával görög elemek is megjelennek a *genius*-kultuszban (összekapcsolják a görög daimón fogalommal)⁴⁵, illetve megkülönböztetnek két *geniust*; egy jót és egy rosszat a görögök mintájára; de a néphit a *genius*-t csak kegyes és jótékony szellemnek hitte. A másik fontos változás, hogy míg eredetileg a *genius* kizárólag személyhez kötődött⁴⁶, addig a későbbiekben mobilabb jelleget öltött és a jelentéstartalma is kibővült.⁴⁷ Így már egyes közösségeknek és helyeknek is volt *geniusuk*: például beszéltek a római nép *genius-áról*⁴⁸, sőt épületek *geniusáról* is⁴⁹. Igen fontos volt a császár *geniusa* (például *genius Augusti*), amely a császár uralkodási képességét, karizmáját testesítette meg. A császárkorban a *genius* szerepe már összemosódott a jótevő háziistenek, *lares* szerepével.

Emellett egyre univerzálissá lett a *lares*- fogalom és ennek a folyamatnak része az is, hogy más istenségek aspektusában tetszelegnek.⁵⁰ A Larok más népek isteneihez hasonlóan a legelső megjelenési formájukban a nemzetségek és a nagycsaládok őseinek szellemei voltak, és ezeket saját nemzetségi kultusz (*sacra gentilitia*) keretében tisztelték. Ebből következik az, hogy Itáliában és más tartományokban például Hispániában megfigyelhető az a szokás, hogy a Larokat a tulajdonosok, birtokosok nevével ruházzák fel.⁵¹ A Lar a néphez kötődően is látható egy afrikai feliraton: *lar populi* formában.⁵²

2. Az eredet kérdése

A házi istenek nemcsak a házban, hanem a hivatalos vallásságban is helyet kaptak.⁵³ Ezenfelül a házi istenek tanulmányozása során megfogalmazódik bennük az a kérdés is, hogy vajon honnan származtatják ezeket az isteneket? Ebben a kérdésben azonban sajnos nem kapunk megnyugtató választ, mivel az eredetükre és származásukra utaló elképzelések rendkívül színesek.

Megoldást jelenthet az az észrevétel, hogy az istenek megtestesítője számított a házi tűzhelyen az apró, oltárszerű edény, amelyben a tűznek mindig égnie kellett; fenntartása a ház asszonyának, matrónának a kötelessége volt.⁵⁴ A családi élet folytonosságát jelképezte, efölött

⁴⁵ Az aranykorszak elhunyt nemzedékének lelkei, melyek védő szellemek gyanánt vigyáznak a földiekre.

⁴⁶ CIL III. 3389; III. 6456. Idézi: Nagy/Györffy/Gerevich 1973 174.

⁴⁷ Köves-Zulauf 1995 51.

⁴⁸ CIL III. 3650: *genius populi Romani*...; Livius, Ab urbe condita XXI. 62.

⁴⁹ Pompeiiből és Herculaneumból ismerünk több freskót és domborművet *genius huius loci* – a hely szelleme felirattal. Rendszerint kígyó alakjában jelenítették meg. In: Brelich 1938 27-28.

⁵⁰ CIL XI. 2096: *lari victori*...

⁵¹ CIL VI. 10266, 10267: *lares Volusani* és CIL II. 431: *lares Turolici*

⁵² CIL VIII. 2584. Idézi: Borhy/Sosztarits 1998 118.

⁵³ Schutz 2006 123.

⁵⁴ Oginie 1979 90.

örködött Vesta istennő, akit szorosan összekapcsoltak a *penates*-sel. Ez a láncszem összeköti Vesta és a *penates* alakján keresztül a házi vallásosságot a hivatalos kultusszal; akiket egyben római állam tűzhelyét védő istenségeknek is tekintették. Vesta a szimbólikus tűzhely Rómában, ő reprezentálta a fontos elemeket háztartásban. A tűzhely melegénél összegyűlt családot megáldja békével, egyetértéssel és összetartással; azaz a háztűzhely rövid időn belül a házi istenek szentségét jelölte.⁵⁵

A rómaiak ezen ősi istenek állami kultuszát Laviniumból⁵⁶ és Alba Longából⁵⁷ származtatják⁵⁸, majd később a városok *penates*-eit azonosították a rómaiakkal és bevett szokássá lett, hogy az újonnan választott római consulok, mielőtt hivatalukat elfoglalták, állami áldozatot mutattak be Laviniumban.⁵⁹ A források említést tesznek a *penates* római templomáról (*ades deum Penatium in Velia*) Velia városában (közel a Palatinushoz), melyet 168-167 táján villámcsapás ért Q. Aelius és M. Iunus consulok évében.⁶⁰

A *penates* istenekről ismert leírások, köztük Dionysos Halikarnassos szerint két fiatal szobort kell elképzelnünk archaikus stílusban.⁶¹ Ez a jellemzés ősrégi korra mutat, melynek az ódon jellegét az Augustusi restauráció törölte el és egyben meg is újíttotta azt.

Más szempontot figyelembe véve az ókori szerzők műveiben számos hivatkozást találunk, ahol legendás alakokhoz kapcsolják a házi istenek bevezetését.

A fent elmondottakhoz kapcsolnám a következő forrást, amely alapján Aeneas az égő Trójából menekülve hozta magával őket Rómába, ahol befogadták új háza az isteneket, a *penates*-t Vesta szent tűzével egyetemben: „*iam pius Aeneas sacra et, sacra altera, patrem adferet: Iliacos accipe, Vesta, deos.*” - „*Isteni Aeneas szent kincsét hozz magával és atyját: Vesta, fogadd, Ilium isteneit*”.⁶² Ebből következik, hogy azon családok, akik elhagyták eredeti lakhelyüket és új tapasztalatok, jobb lehetőségek reményében más vidéken, helyen rendezkedtek be, új hajlékukba régi családi isteneiket is magukkal hozták.

Feltételezhető, hogy bizonyos fokig szülőföld, haza fogalma is beleolvad a *penates*, *lares* értelmezésébe, így a haza védelmezőjének titulását is viselték.⁶³ Jól szemlélteti ezt Plautus megjegyzése, ahol az ifjú útra kel, elhagyja a szülői házat és szüleit: „*di penates meum*

⁵⁵ Clark 2007 122-123.

⁵⁶ Varro L. L. V. 144.: „*az a hely, ahol a mi penates-ünk van.*”; Lásd még: Liv. I. 1. 8.; XII. 26. 8.

⁵⁷ Liv. I. 3. 30.

⁵⁸ Mindkettő ősrégi latin város volt Latiumban. Lavinium-ot Aeneas vagy Latinus (Aeneas második feleségének, Lavinianak atyja) alapította, míg Alba Longa városát Ascanius, Aeneas fia építette.

⁵⁹ Dench 2005 202.

⁶⁰ Liv. XLV. 16. 5.

⁶¹ Dion. Hal. Rom. Ant. II. 19.

⁶² Ovid. Fast. I. 527.; Gesztelyi 1982; Vö. Verg. Aen. II. 293-297. Lásd még: Liv. I. 1.; Ovid. Fast. IV. 800.; Verg. Aen. V. 744.; Propertius IV. 1.

⁶³ Ovid. Fast. II. 616.; Johnston 2004 435.

parentum, familiai Lar pater, vobis mando, meum parentum rem bene ut tutemini. ego mihi alios deos penatis persequar, alium Larem, aliam urbem, aliam civitatem...” - „Szüleim háziistenei, háznépünknek Larja, te tisztelt atya, gondotokra bízom immár szüleim. Más penatest kell keresnem, más Lart, várost, hazát...”⁶⁴ Költözéskor a Larok a házban maradtak, holott a *penatesek* elkisérték a családot.

Varro más véleményen van erről, szerinte Esquilia területéről indulhatott ki a Larok kultusza, ahol is S. Tullius király aesculi tölgyeket ültetett ide. Ezen a területen volt kápolnájuk és ligetük a tölgy- és bükk erdőcske Laroknak (*lucus et Larum Querquetulanum sacellum et lucus Mefitis et Iunonis Lucinae*), Mefitis és Iuno Lucina istennőknek.⁶⁵ Livius szerint Róma hatodik mitikus királya, Servius Tullius uralkodása alatt bővült ki Esquilia területe.⁶⁶ Az auctorok műveikben gyakran említik az itáliai őserdőket: : szilfa-, gesztenye-, de különösen tölgyerdők, amelyek valószínűleg Róma megalapítása előtt Itália északi részét borították.⁶⁷

A tölgyfát görögök és a rómaiak is egyaránt Zeusszal, Iupiterrel azonosították, az ég, az eső és a mennydörgés istenével, tölgyfa alakjában tisztelték. Minden tölgyfa szentnek számított, a nagy megtermékenyítő erő volt, ami az esőt küldi és a terményeket kisarjasztja.⁶⁸ Vesta tüzét szintén tölgyfaágakkal táplálták; az élet szimbóluma volt, amely a fából kitörve maga a megtermékenyítő szellemi tűz. Mintha az akarná sugallni a költő, hogy Iupiter lenne a Larok apja, Vesta pedig az ősanja.⁶⁹

A rómaiak a családi tűzhely isteneinek mintájára az istenek gyülekezetét is ellátták egy közös tűzhellyel és a megfelelő hivatalos kultusszal. *Vesta mater* mellett megjelenik a *Vesta deorum dearumque*, utoljára pedig (igaz hogy későn) Iupiternek saját külön *penates*-ei vannak.⁷⁰

Az ókori Itáliában, mindig is különleges erőt, szentséget tulajdonítottak a fáknak: forumon találjuk Romulus szent fügefáját⁷¹, míg a Palatinus-dombon egy somfa állt.⁷² Mindkettő példa Róma alapításának történetét és Romulus alakját emeli ki, így fa alakjában is tisztelték őt, mint a legszentebb ereklyéjüket.

⁶⁴ Plaut. Merc. V. 834.

⁶⁵ Varro a terület értelmezésére egy másik értelmezését is ad: a név maga excubiae (őrszem) királytól származik. In: Varro De L. L. V. 49.; Latte 1960 90.

⁶⁶ Liv. I. 44.

⁶⁷ Frazer 2005 72.

⁶⁸ Frazer 2005 97-99.

⁶⁹ Köves-Zulauf 1995 129-130.

⁷⁰ Martian. Capell. 40.

⁷¹ Egykor Ruminális- fügefának hívták, mint Romulus fáját, mivel a szolgák itt tették ki a két fiúcskát. Vagy mert nőstényfarkas itt szoptatta az ikreket; a csecsemők táplálásáról gondoskodó istennőt: Rumiliának nevezték. In: Liv. I. 4. Lásd még: Plut. Rom. 4.

⁷² Romulus erejét kipróbálva eldobta a somfányelű dárdáját az Aventinusról, ami meggyökeresedett és fává nőtt. In: Livius I. 20.

Vergilius eposzában említi, hogy Priamus palotájának közepén a *penates*ek oltára állt, amely fölé egy ősi babérfa hajlott.⁷³ Palotájának közepén (*aedibus in mediis*), az atriumban álltak az oltárok⁷⁴, és a mögötte álló peristylumban gyakran fák is zöldeltek.⁷⁵ A babér ugyanakkor Apollónak volt a szent növénye, amelyet gyakran áldozás alkalmával a tűzre dobtak, és ha pattogva, nagy lánggal égett azt jó előjelenek vették. Tisztító és engesztelő erőt tulajdonítottak neki.⁷⁶

Az emberek és istenek közötti kapcsolat egyszerűen és zavartalanul történt. Az emberek szertartásaikkal elérhették isteneiket, áldoztaikkal, fogadalmakkal és imáikkal könnyedén rávehették őket, hogy segítsenek nekik. Miután az isteneknek eleget tettek, gyakran a szabadba mentek, ahol a fűben vagy éppen egy öreg fa árnyékában vagy togájukat kifeszítve megkoszorúzott fedél alatt heverésztek, előttük a római szokásokhoz hűen a megkoszorúzott kehely állt.⁷⁷ Hasonló történetet kerekedik ki Aeneis tizenkettedik énekében is: „*Forte sacer Fauno foliis oleaster amarishic steterat, nautis olim venerabile lignum, servati ex undis ubi figere dona solebant, Laurenti divo et votas suspendere vestis...*” - „Egy vad olajfa, fanyar levelű, állt ott a fenyéren, Faunusnak felajánlva, melyet tisztelt a hajós nép, rá mezük aggatták hajdan fogadalmul, az égi laurentumbelinek, ha a mélyből megmenekedtek...” Akik a tenger tomboló hullámaiból vagy esetleg egy hajótörésből megmenekültek fogadalmul egy fára aggatták rá ruháikat, mely hajósok hagyományos fogadalmi ajándékáról van itt szó.

Faunus megjelenése itt kulcsfontosságú, Latium mitikus királya, Latinus atyja, aki a latinok és Laurentum védőistene volt. Másrésről az olajfával való összekapcsolása az ó-itáliai isteni jellegére utal, a pásztorok, a nyájak és a hajósok védelmezőjének titulálták. Görög hatás alatt a római nép több Faunusról beszélt, kik az erdőkön és hegyekben nymphákkal üzik dévaj játékaikat. Ünnepe, a Faunaliát, dec. 5-én tartották a mezőn, mikor a földművelők és pásztorok kecskebakokat áldoztak tej- és bor-libatitot, s míg maguk mulatoztak, azalatt nyájuk szabadon kóborolhattak a mezőn, s a rabszolgáknak is vígnapjuk volt.⁷⁸ A római ünnepről és Faunusról alkotott elképzelések a Mediterráneum térségében minden pásztornép körében megjelenhettek,

⁷³ Verg. Aen. II. 514.

⁷⁴ A ház elrendezése és a *penates* említése római színezetet ad a leírásnak. Az oltár pedig az oltalomkérők menedéke volt, itt bűnnek számított bántani őket. In: Adamik 1988 114-115.

⁷⁵ Vitruvius alapján az itáliai lakóház a görög befolyás következtében kibővült, ezáltal a ház méretei is megnövekedtek, az atriumot kiegészítették a peristylummal. A peristylumnak és az ezt övező helyiségeknek az atriummal szemben sok előnyük volt. Míg, az atriumból nyíló szobák mindig sötétek, homályosak voltak, addig a peristylumból a helyiségekbe beáradt a napfény és a levegő. Ez sokkal barátságosabbá, hangulatosabbá tette a házat. In: Vitruvius De archit. VI. 3.; Panetta 2005 245.

⁷⁶ Tibull II. 5. 81.; Borzsák 1970 70.

⁷⁷ Tibull. II. 5. 95-98.; Borzsák 1970

⁷⁸ Hor. Od. III. 18.

ezáltal könnyű volt a görög Pannal és kultuszával rokon szálakat találni⁷⁹, mint például a farkassal való kapcsolata. Mint a nyáj őrének Lupercus („farkas kergető”) a neve, ünnepét Lupercaliát február 15-én tartották.⁸⁰

A fák a termékenység, tavasz szimbólumai voltak. A fákat az ősi időkben megszemélyesítették, mint lélekkel bíró lényeket férfinak és nőnek hitték, amelyek házassága léphetnek egymással. A faszellem a nyájak szaporítója és a nőket gyermekekkel áldja meg illetve könnyű szülést biztosít nekik. És mikor a fát többé már nem a faszellem testének, hanem egyszerűen lakhelyének tekintették, erdei istenné válik. Ezért ábrázolják az erdei istenségeket emberi alakban, az erdővel való kapcsolatukat pedig ágakkal és más hasonló szimbólumokkal jelzik.⁸¹

Végeredményben a természethez, elsősorban a fákhöz szorosan kapcsolták a házi istenek kultuszát; amely mutatja, hogy a természetkultusból alakultak ki a tulajdonságaik és emiatt a házakban is szívesen tisztelték, ők jelképezték az anyatermészetet.

Továbbá ezen istenek képmása is fából, nem ezüstből vagy aranyból készült és ennek okán egyszerű és szegényes módon díszítették: „*Tum melius tenere fidem, cum paupere cultu. Stabat in exigua ligneus aede deus.*” - „*Míg a szegényes fa-isten az egyszerű házban állott, szentebb volt addig az eskü szava*”⁸² Az ősök egyszerű, szerény áldozatokkal is megelégedtek, nem kellett drága és fényes ajándékokkal elhalmozni őket. Általánosságban ők voltak a fák, a gyümölcsök, virágok, a háziállatok és a nyájak (vadállatok) védőistenei, akiknek a segítségét a gyarapodás, szaporodás érdekében kérték.

Ovidius Varro-val szemben a szabinokhoz köti a Larok első oltárának avatási ünnepét: „*Praestitibus Maiæ Laribus videre Kalendæ, aram constitui parvaque signa deum, voverat illa quidem Curius, sed multa vetustas destruit*” - „*Május Kalendáján épült oltára az oltalmazó Laroknak, s állnak már kicsi isteneik is. Oltárunk lángolt a szabinoknál, de elomlott később...*” Az oltalmazó Laroknak már a szabinok korában is állt az oltáruk és égett benne Vesta tüze.⁸³ Ezt a történetet támasztja alá Varro újabb elbeszélése, ami által bizonyíthatóvá válik, hogy a szabinok számos oltárról volt tudomásuk, amiket Tatius király fogadalomból Rómának dedikált

⁷⁹ Faunust többek között inuusi jellemvonásai kapcsolják Panhoz, - mint a nyájak szaporítójaként Inuus volt a neve – a vad erdei lényeknek a legfontosabb képviselői, akik kedvet leltek abban, hogy az erdő csendjében ijesztgesse. In: Cic. de divin. I. 45. 101.; Lásd még: August. De civitate Dei. XV. 23.

⁸⁰ Ünnepét Romulus és Remus vagy Euander honosították meg, az ünnepnek sajátos vonása volt, hogy a lupercusok kutyát áldoztak. In: Plut. Rom. 21.; Lásd még: Ovid. Fast. II. 19-22., 31-32., II. 359-380.; Varro De L. L. VI. 13.; Liv. I. 5.

⁸¹ Frazer 2005 81-82.

⁸² Tibull. I. 10. 15.; Borzsák 1970 45.

⁸³ Az oltár pontos helye és állításának időpontja ismeretlen, nem állapítható meg, egyes tudósítások szerint a Via Sacra-n állt. In: Ovid. Fast. V. 129-132.; Gesztelyi 1982 244.

és fogadalmat tett (*Et arae Sabinum linguam olent, quae Tati regis voto sunt Romae dedicatae*) Ops, Flora, Vediores és Saturnus, Sol, Luna, Vulcanus és Summanus és szintén Larunda, Terminus, Quirinus, Vertumnus, Larok, Diana és Lucina oltárára. Kedvelik a fákat, amik a határvonalon és a földeken nőnek.⁸⁴

Ovidius a *lares praestites*-t a kutyákkal kapcsolja össze és így folytatja mondanivalóját: „*at canis ante pedes saxo fabricatus eodem stabat... servat uterque domum, domino quoque fidus uterque: compita grata deo, compita grata cani.*” - „Egy kutya a lábuk előtt heverészett, kőbe faragva... Mindkettő hűséges az urához s őrzi a házat, és a keresztutakat kedveli Lar is, eb is.”⁸⁵

Plutarkhosz felveti a kérdést, hogy vajon miért áll a Larok mellett egy kutya, és miért viselnek kutyabőr? A *lares praestites* a ház vezetői, az élet védői voltak, akiknek a feladatához tartozott az idegenek elijesztése, épp úgy mint ahogy a kutya is teszi, másrésről viszont a gazdák szemében ők barátságos és szelíd lakónak számítottak. Emellett a szellemek témáját is felhozza, miszerint a házon kívül gonosz szellemek kóborolnak, akik ellen a Larok megvédik nemcsak a házat, hanem a benne élő embereket is; másrésről az igazságtalanságot és jogtalanságot megbosszulják. A Larok talán az Erinnüsökhöz hasonlóan bosszuálló démonokként jelennek meg, akik az élet és halál felett őrködnek? Ezért öltöznék kutyabőrbe és ezért a kutya a segítőjük, mert a kutyák is jól tudják felkutatni és üldözni a gonosztevőket?⁸⁶

A Larok védőistenei a földnek és birtoknak, az emberi tevékenységben vesznek részt; a mezőkön, utcákon és városnegyedekben vagy házakban. Plutarkhosz szerint a *lares praestites* ezen feladatait a Vesta szentélyhez vezető úton (*in Sacra via summa*) látták el. A szentély megalapítójának M. Curius Dentatus tekinthető.⁸⁷

Összeségében Plutarkhosz Dentatus nevezi meg, míg Varro szerint Titus Tatius, a szabin emeltetett először oltárt a Laroknak és Dionysos Exiguus pedig azt mondja, hogy Servius Tullius volt az első, aki elrendelte a Compitalia ünnepét.⁸⁸

A *lares praestites* tulajdonságai nagyon hasonlóak voltak a *lares familiares*hez és a *lares compitales*hez. Ovidius által szóba hozott oltárt akár a családvédő és a keresztutakat óvó Larokkal együtt szentelheték fel, ennek ellenére a különféle válaszok a *lares praestites*

⁸⁴ A curesi szabinok királya volt, majd miután Romulus elrabolta a szabin nőket, hadat üzent Rómának. Végül békét kötöttek és egyesítették népüket. Tatius Rómába költözött és Romulussal együtt uralkodott. In: Varro De L. L. V. 74. Lásd még: Plut. Rom. 17-18.

⁸⁵ Ovid. Fast. V. 137-140.; Gesztelyi 1982 245. Lásd még: Plut. Quaest. Rom. 276.

⁸⁶ Más interpretációk alapján a *dii manes* alakjára is következtethetünk. In: Plut. Quaest. Rom. 51.; Scheid 2012 62- 63.

⁸⁷ Dentatus (a szabinverő) vezette be a Larok tiszteletét Rómában. In: Plut. Quaest. Rom. 51. Scheid 2012 149.

⁸⁸ Wissowa 1912 174.

definiálására eléggé bizonytalanok. Feltételezhetően azért, mert a védő Larok kultusza háttérbe szorult a másik kettő (*familiares* és *compitales*) mögött. A költő itt össze is keveri őket a keresztúti Larokkal, holott az ábrázolásuk merőben eltérő volt. Az örökdő Larokat fiatal férfiaként ábrázolták bottal, kutyabőrbe öltöztetve, lábuknál kutyával. A *lares praestites* kutyával való ábrázolása i. e. 112/111-ben jelenik meg először a gens Caesia kiadott érméjén.⁸⁹ Ezzel szemben a *lares compitales* lágyan, könnyeden lendületes-táncoló babérkoszorús figurák voltak kutya nélkül, sávós tunicát és cakkozott szegélyű köpenyt viseltek. Kezükből rhyton és patera, esetleg kisvödör lehetett.⁹⁰

Valószínűleg a *lares compitales* kultusza is feledésbe merült volna, ha Augustus császár nem fektetett volna nagy hangsúlyt új hatalmának ideológiai megerősítésére, melynek keretein belül felújította és megreformálta a hagyományos, ősi római vallás több elemét.⁹¹ A Larok tiszteletét államvallássá nyilvánította emellett mind Rómában, mind más római városban, városnegyedben és provincia szerte rendszeressé tette a kultuszát.⁹² A vicusok központjában felállítatott egy-egy compitum Larumot.⁹³ Ovidius így ír róla: „*Lart, ezret és Geniust, vezetőit, adott a vezér a városnak, s az utak hármát imádnak együtt*”. Mintha Augustus lépne a *lares* kultusz megalapítójának szerepébe és tüntetné fel magát a házi istenek behozójaként.⁹⁴ Minden háziszentélyben elhelyezték Augustus *genius*át és császári család Larjait⁹⁵ és felállították a collegia Larumot⁹⁶, közös tiszteletükre utalnak a *laribus Augustis*⁹⁷ és a *laribus Augustis et genio Caesaris* megnevezések⁹⁸; ezzel magát azonosította az otthon békéjével, harmóniájával és biztonságával. A császár istenítésének burkolt megvalósítása volt, mellyel új keretet adott a Larok kultuszának. A larariumokban és a compitumokban is egyaránt megjelentek a császár képmására formált *genius* szobrok togába öltözött férfi alakjában; gyakran a Larok arcát is ennek mintájára készítették, ezzel átvették a családfő háziistenének szerepét is. Középen már nem a családfő, hanem a császár *geniusa* foglalt helyet, így a compitum a császárkultusz helyszíne lett.⁹⁹

⁸⁹ http://coinproject.com/coin_detail.php?coin=4132

⁹⁰ Pauly/Wissowa 1848 773-774.; Gesztelyi 1982 245.

⁹¹ Res gestae divi Augusti 19.

⁹² B. Thomas 1965 13.; Castiglione 1979 202.

⁹³ Suet. Aug. XXXI.; CIL XI. 4815: *compitales Larum Augustorum*

⁹⁴ Ovid. Fast. V. 145.; Gesztelyi 1982 245.

⁹⁵ CIL III. 14368: *gen(io Augusti)et lari (...)*; Scherrer 2008 198.

⁹⁶ CIL VI. 307 és CIL XIII. 8007: *collegia Larum et imaginis Augustae*; CIL VI. 444: *laribus Augusti collegium*; CIL III. 4792

⁹⁷ CIL V. 4087 és CIL VI. 441

⁹⁸ CIL VI. 445

⁹⁹ Latte 1960 307.; Wissowa 1912 172. Idézi: Borhy/Sosztarits 1998 118.

Ugyanakkor Augustus *genius*át nemcsak a compitumban tisztelték, hanem magánétkezések során is. A senatus i. e. 30-ban elrendelte¹⁰⁰, hogy étkezések alkalmával áldozzanak a császár *genius*ának, majd a kultusz rendezése címén a Larok között biztosítottak helyet neki: „*Téged kér a fohász, színbort teneked zuhint áldozatul, a Larok közé keveri a te numenedet, mint a görögök között Castor s nagyszívű Hercules.*”¹⁰¹ Horatius Augustus-levelében fejtegeti, hogy a hálás rómaiak a princepsét már életében olyan tiszteletben részesítették, mint a görög héroszokat haláluk után. A különbség csak annyi, hogy Augustusnak a többi hőssel ellentétben nem kellett szenvednie, már földi életében elismerték és tisztelték. A császárt az istenek sorába iktatott hősnek tekintik.¹⁰²

Ezen elméleteknek a fényében a Larok eredete a vezető államférfiak és mitikus alakok szerepével fonódott egybe, amelyek Aeneas alakján keresztül a görög kapcsolatot teremti meg, minden a római nép őstörténetét magába foglaló elbeszélését Trójával hozták kapcsolatba; a leendő római ereklyék (Larok) megmentését és áthozását Itáliába¹⁰³, és így Augustus uralkodásától kezdve senki se kételkedett a *di penates* trójai eredetében.

Azonkívül Róma alapítása elé, az „előidőkbe” vagy kifejezetten Róma alapítása és „újjaalapítása” - Augustus szerepe által - helyezi a házi istenek kultuszának kialakulását.

Mindebből következik, hogy a rómaiak hite szerint a házi istenek kultusza szorosan kötődött a város alapításához: Aeneas és Romulus alakjához, amely alapján saját származásukat is igyekeztek hangsúlyozni. Aeneas, mint egy mélyen tisztelt hős, rómaiak legendás őseinek (*dii indigetes*) alakját veszi fel.¹⁰⁴ Augustus ezen történeteken keresztül arra törekedett, hogy a második Romulusként jelenjen meg a rómaiak szemében. De nemcsak Romulus szerepét igyekezett felvenni és elsajátítani, hanem Servius Tullius alakját is („az építkező”), mivel ő is teljesen átépítette Rómát. Így a házi istenek tisztelete a hatalmuk legitimálásának eszközét is jelentette.¹⁰⁵

3. Lares típusok

Szem előtt tartva ezeket a tényeket a Larokat elsősorban szerepkörük alapján lehetne legjobban csoportosítani. Kezdetben a Larok védő istenek voltak bizonyos helyeken, mint a

¹⁰⁰ Cass. Dio LI. 19. 7.

¹⁰¹ Hor. Od. IV. 5. 35.; Borzsák 1975 434.

¹⁰² Romulus, Liber, Castor, Pollux és Hercules jótevő alakját állítja párhuzamba a császárral. Lásd Hor. Epist. II. 1. 5.; Borzsák 1969 137.

¹⁰³ Verg. Aen. V. 744. Lásd még: Tibull. II. 5. 42.

¹⁰⁴ Cornell 1995 66-68.

¹⁰⁵ Nagy 1989 147-148.

határok isteneit tisztelték, a határokon helyezték el szentélyeiket és bennük szobraikat, mint például a gyümölcsöskertben (*pomerium*) és az útkereszteződéseknél, és a szertartások alatt a határon való keresztülhaladást ünnepelték; mint például az agrár új évet vagy egy nagykorúvá avató rítust.

A forrásanyagok egyértelműen mutatják, hogy idővel tulajdonképpen csak két jól elkülöníthető kategóriája volt a tiszteletüknek. Ebből kiindulva a Larok eleinte a mezőknek és a keresztutaknál összefutó földdaraboknak az istenei voltak. Az utak, mezők, szántóföldek, tehát a familia birtoka, tulajdona (akár az állatok is) a *lares compitales*¹⁰⁶; a ház, a háznép, a familia pedig a *lares familiares* hatáskörébe tartozott. Kettő közötti alapvető különbség az, hogy a *lares compitales* alatt az auktorok többnyire többesszámot értenek (kettesével jelennek meg), míg a szűk család védőszellemét gyakran használják egyesszámban is: *lar familiaris*.¹⁰⁷ Egyes feltételezések szerint a compitumból kerültek be a Larok a házi istenek közé, de továbbra is a birtokon dolgozó szolgák tisztelték. Az egyszerű háziszentélyeket többnyire a cselédség tartotta karban.¹⁰⁸ A rokoni szál köztük az, hogy mindkettőnek volt collegiuma; a keresztúti Laroknak a *collegia compitalicia*¹⁰⁹, ezeknek az élén a *vici magistri* vagy *magistri vicorum* álltak. Jórészt rabszolgákból kerültek ki, feladatkörükhöz tartozott az oltár gondozása, díszítése és a *ludi compitalicii* megrendezése.¹¹⁰ Másrészt a házi, családon belüli collegium is létezett ilyen szervezet, ez azonban szűk keretek között mozgott.¹¹¹ A *lar familiaris*nak a család feje, a *pater familias* áldozhatott, így a rabszolgáknak csak a *compitalis*hez volt szabad fohászkodniuk, kedveskedniük ajándékokkal.¹¹²

Az utakat védő Larok esetében az sem volt mindegy, hogy milyen fajta utat őriztek. Mindenfajta utak és ösvények védőszellemei voltak, ennek megfelelően nevezték őket *lares viales*nek¹¹³ és *lares semitales*nek¹¹⁴ esetében. Ahogyan ezekből a példákból is látható, mai szóhasználattal élve „alsó- és felsőbbrendű utak” kereszteződéséhez, elágazásához és találkozásához pontosan megjelölt *lares* kultuszok tartoztak. Az „úti” *lares* két, különböző

¹⁰⁶ Tibull. I. 1. 20. „agri custodes” névvel illeti.

¹⁰⁷ Latte 1960 92.; **Tegyey 1969**; Lásd még: Plaut. Merc. 834.; Plaut. Mil. 1339.; Cato De agr. cult. 2. 1.

¹⁰⁸ Kaufmann- Heinimann 1998 184.

¹⁰⁹ CIL XI. 1550: *collegius compitalicus*; Borhy/Sosztarits 1998 118.

¹¹⁰ Suet. Aug. II. 30-31.

¹¹¹ B. Thomas 1963 26-29.

¹¹² Wissowa 1912 168. Idézi: Scherrer 2008 168.

¹¹³ Plaut. Merc. 865.; CIL II 2417, 2518, 2572, 2987 (Hispania); VI 36812; VIII 9755 (Africa). Megjelenik Sing.-ban is: Lar vialis CIL III 1422: *Fortunae Reduci Lari Viali*

¹¹⁴ CIL XI 3079 (Falerii): *Laribus compitalibus, vialibus, semitalibus*. Érdekes kifejezés, külön-külön hangsúlyozza az útkereszteződésekhez (compita) és felsőbb- és alacsonyabb rendű utakhoz kapcsolódó lares különböző funkcióját.

fajtájára utaló melléknévéből való alapvető megkülönböztetés a magasabbrendű: *viae*¹¹⁵ és az alacsonyabbrendű: *semitae*¹¹⁶ között volt.

Továbbá a tengeri utazás alkalmával *lares permarini*hez¹¹⁷ fohászkodtak, melyre remek példa Livius egyik története: I. e. 182-179 közötti időben az egyik censor, M. Aemilius a Mars- mezőn szentélyt avatott fel a tengeri Laroknak (*aedes Larum permarionum*), abból az okból, hogy fia, L. Aemilius legyőzte Antiochus hajóhadát.¹¹⁸

A *lares militares*, a katonasághoz, legio lakhelyéhez köthetők; egy szűkebb réteget, a legfelsőbb tiszteket illeti meg a tiszteletük, a tribunus laticlaviust. Itt is egyfajta védettséget nyújtanak, hozzá fohászkodtak egyaránt a hadsereg épségének megőrzése és győzelemre segítése érdekében valamint megvédték a háborúba készülőt és talán szerencsét, szerencsés hazatérést biztosítottak neki.¹¹⁹

Oltalmazták a házat, földet, a szomszédos erdőt és utakat, az élet számos területén segítséget nyújtottak: a szomszédokkal való jó viszony fenntartását, és kialakult érintkezési normákat a közösségen belül.¹²⁰

Az ősi identitás alatt álló funkciójukat megtartották, még akkor is, mikor más istenségek chtonikus tulajdonságaival kapcsolják össze, különösen a szent kígyókhöz, Hekatéhez, Mercuriushoz és ezáltal magához az utazáshoz is.

Az utakkal, útkereszteződésekkel, az utazással, elindulással és végül a szerencsés hazatéréssel kapcsolatos istenségeknek hatalmas erőt tulajdonítottak a rómaiak. Az úti istenek kultuszát elsődlegesen ott ápolták, ahol az utak egymásba futottak, vagyis útelágazásoknál, útkereszteződéseknel, de gyakran megeshetett akár, hogy egy út teljes szakasza felett is egy isten vagy istennő őrködött. Az út maga is bizonyos szakralitással bírt, az úti istenek jelentőségét elsősorban ez adta meg, ami megmagyarázza azt a jelenséget, hogy a római korban miért kap oly sokféle formát az utak kultusza.¹²¹

Az útkereszteződés, a kettes, vagy hármas és négyes útelágazások a szabad választás szent helyei, de ugyanakkor a bizonytalanság megtestesítője is voltak, hiszen a döntés az utazó sorsát határozhatta meg. A hiedelemvilágban az útkereszteződés a tér és az idő különböző síkjaiban

¹¹⁵Általában a hosszabb, provinciát vagy akár provinciákat is átszelő birodalmi út neve volt, amelyek kereszteződéseiben beneficiariusok teljesítettek szolgálatot. Domaszewski 1902 207-208

¹¹⁶A *semitae*- re a fenti kritériumok nem vonatkoztak. Ugyanakkor Savariából még Schoenvisner tette közzé az ösvények istennőinek, a Semitatrixoknak állított, azóta elveszett és ezért pontosan meg nem fejtett felíratú oltárt.

¹¹⁷CIL XIV 4547 (Ostia): (*La*)*ribus perma(rinis)*

¹¹⁸Liv. 40. 52. 4.

¹¹⁹CIL III. 3460 és 3463: *Iovi Optimo Maximo et laribus militaris*... Idézi: Brelich 1938 75.

¹²⁰Latte 1960 94.; Hahn 1975 7.

¹²¹Biviae, Triviae, Quadriviae; Semitatrices; lares viales és compitales, Silvanus viator és így tovább szerepében öltött testet. In: Borhy - Sosztarits 1998 117-118.

élő jó és rossz szellemek, kísértetek megjelenési helye volt, ahol a „*tér parttalanná, az idő végtelenné vált*”. Ezek a szellemek olyan helyek felett uralkodnak, ahol az ember bizonytalanságban érzi magát: az utakon, amelyeket sírok szegélyeznek, kereszteződéseknel, ahol holt lelkek tanyáznak, ajtóknál és küszöböknél, ahol a legvédtelenebb a ház és a szentély. A keresztutakon tehát nemcsak a biztonságos célba érést kérték, hanem megfelelő praktikákkal jó vagy rossz célra a kísértő árnyakat próbálták megjelenésre kényszeríteni vagy éppen elkergetni.

Mint az utak és bejáratok istennője (*propylaia, prothyraia*), a hármassutak őrzője (*trioditis*) vált népszerűvé Hekaté istennő is: „*Hekatének az arca három irányba fordulnak, s így áll őrt a keresztutakon.*” A kapuk előtt szobrokat állítottak, esetleg kis szentélyépületeket emeltek neki, hogy az istennő segítségét biztosítsák, valamint a mindennapi életben is áldást hozzon az emberekre. Ovidius az istennő alakját Ianus istenhez hasonlítja, aki mozgás nélkül is kétfelé néz.¹²² A küszöb és az ajtó is egyaránt a kezdetnek (a születésnek, az életnek) és a végnek (halálnak) a szimbólumai, amelynek perszónifikációi voltak ezen istenségek: „*Mindenkezésben benne a jó és a rossz*”. Ez a felfogás máig is élő mágikus eredetű felfogás, vagyis amilyen a kezdet, olyan a vég.¹²³ Őrzik a szent küszöböt, ajtókat nyitnak vagy zárnak; átvitt értelemben a határhelyzetek istenei is, ismerik az életből a halálba vezető utat. Nem hiába az a gyakorlat, hogy a holtaknak vagy a holtakhoz kapcsolható áldozatokat legyen az ólom-vagy viaszbabuk¹²⁴ vagy esetleg tömjén általában a küszöb alá rakták¹²⁵, így a leggyorsabban jutottak el hozzájuk az engesztelő ajándék.¹²⁶ A ház ajtaja és küszöbe szétválasztja a kinti világot a bentitől, a családot az idegenektől, az élő rokonokat a halottaktól, mindkettő a temetési rítusok és a halotti kultuszok szimbóluma.¹²⁷

Hekaté istennő alakja több ponton is kapcsolódik a Larok alakjához. Egyfelől mint az „útonjáró” istennő a keresztúti Larokhoz hasonló szerepben jelenik meg, hiszen a határok közelében, az utak kereszteződésében található meg szentélyeik, ahova minden hónap elején (újholdkor) elhozták a Laroknak és Hekaténak szánt áldozatukat. Ezzel kívánták biztosítani az istenségek segítségét a keresztutak és bejáratok körül, valamint a mindennapi életben az áldásukat.¹²⁸ A leggyakoribb áldozatnak számított az étel- és italáldozat, mely szőlőből,

¹²² A kapuőrző rabszolga jelentésű *ianitor* szó Hekaté funkciójára is utal, nemcsak Ianus istenére. Ianus nem vesztegeti idejét nyaka tekergetésével. In: Ovid. Fast. I. 141-143.; Gesztelyi-Németh 1982 37.

¹²³ Ovid. Fast. I. 178.

¹²⁴ Platón Törvények XI. 933b. Lásd még Hor. Od. I. 8. 30.; Verg. Ecl. VIII. 73.: agyag és viaszkép szerepel.

¹²⁵ Lásd a dolgozat 80. lábjegyzetét.

¹²⁶ Graf 2009 105.

¹²⁷ Plut. Quaest. Rom. 5.

¹²⁸ Tibull. I. 1. 20.; Gesztelyi 1994 12. Lásd még: B. Thomas 1963 26.

kalácsból, kalászból készült koszorúból, fáknak és gabonának első terméséből és áldozati állatból, legtöbbször vemhes malacból állt, de galambot, baromfit, esetleg kecskét, ökröt is áldoztak fel nekik vagy a *compitales* szentélyekben vagy a házi tűzhely körül.¹²⁹ Hekaté esetében a hármaskereszteződésben helyezték el az áldozati vacsorát¹³⁰; azok az élelmiszerek kerültek a tányérra, amelyet a holtakkal is összefüggésbe hoztak: a nyers tojás, a sajt, mézes sütemény, fokhagyma, póréhagyma vagy vöröshagyma, és a halfélék (trigla, amit valószínűleg Hekatével azonosítottak a neve miatt).¹³¹

A házi istenek tisztelete az étkezések alkalmával is fontos momentum volt, hiszen ezeken az alkalmakon volt együtt az egész család. Az áldozati lakoma elején és végén (bármelyik istennek szólt is) Vestának járt az első ima és áldozat.

Cato a pater familias elsődleges szerepére mutat rá a szertartásoknál, hiszen ő léphetett elsőként oda a házi istenekhez, a reggeli friss étkekből és italokból tűzbe vetett egy keveset, és leróta háláját családjá jólétéért, egészségéért.¹³² Ugyanakkor nap végeztével mikor visszatértek házaikba, magukhoz Larokhoz tértek vissza. A ház ura gondolkodás nélkül az istenekhez lépett és háznépével együtt megismételte a reggeli áldozatot az istenek házi szentély előtt.¹³³

Rendszeres jelleggel áldoztak nekik, minden hónapban, meghatározott napokon: Kalendae, az újhold napján; Nonae, az első negyed végül holdtölte, Idus napján. A Laroknak a családi ünnepeken is megadták a tiszteletet. Ilyen esemény volt például családfő születésnapja, ahol a *genius* volt a fő ünnepelt¹³⁴; a halottakhoz köthető családi szertartások, házasságkötés, új asszony érkezése a házhoz, családfő hosszú utazás utáni hazatérése vagy az apróbb ünnepek számító névadás ünnepe.¹³⁵ Valamint a nagykorúvá avató rítus, amely a fiúknak a *toga praetexta* levetésében és a *toga virilis* felöltésében öltött testet.¹³⁶

Mindebből következik, hogy rómaiak rutinjához, mindennapi tevékenységéhez tartozott a családi istenekről való gondoskodás.

Másfelől Hekaténak is szintén kutyák voltak a kísérői, együtt őrizték a bejáratokat és elriasztották az oda nem valókat. A kutyákat azért is társíthatták az istennőhöz, mert a sokat kölykező kutya a termékenység és a könnyű szülés jelképe volt, és a szülést segítő Hekaténak

¹²⁹ Hor. Od. III. 23. 4.; Borzsák 1975 369.; Lásd még: Ovid. Fast. II. 633.; Plaut. Aul. II. 8. 15.

¹³⁰ A házban lévő oltáron és szentélyen, illetve a ház előtti járdán is be lehetett mutatni a vacsorát és az áldozatokat, ezért mondják azt, hogy Hekaté a házi tűzhely mellett is szívesen üldögélt, így szorosan a család kötelékébe vont istennő. In: Johnston 1991 221-222.

¹³¹ Kulin 2013 680.

¹³² Cato De agri cult. II. 2.

¹³³ Tibull. II. 1. c.; Borzsák 1970

¹³⁴ Martialis, Epigr. X. 24.

¹³⁵ Pecz 2002 1067.

¹³⁶ A fiúk tizenhét éves korukban cserélték fel a gyermekkort jelző bíborszegélyes togát a felnőttek tiszta fehér togájára. In: Liv. XLI. 34.

a kutya volt a kedves állata. Plutarkhosz jegyzi meg, hogy az ún. Genita Mana istennőnek egy kutyát áldoznak. A neve egyaránt utal a születésre és a halálra is.¹³⁷ Így a könnyű szülésért felelős, akinek a rómaiak az újszülött érkezésekor egy kölyök kutyát áldoznak fel.¹³⁸ A rómaiaknál eredetileg Hekaté (másik nevén Trivia) földistennő volt, akinek természete szorosan kapcsolódott Dianához. Dianát nemcsak a vadállatok védnökének, az erdők és a halmok, magányos tisztások és zúgó folyók úrnőjének tekintették, hanem a gyermekágyas anyák szólították kínok közt szülve, akárcsak Iuno Lucina istennőt is. Nemi ligetében, mint a szülés istennőjét tisztelték benne, így általában a természet, a vegetáció és termékenység istennőjének lehet tekinteni akárcsak Triviát.¹³⁹ Kultuszukban fontos szerepet kap a hármasszám (ennyiszert kiáltották a nevüket) valamint a fa is, Horatius énekében ezúttal egy fenyőfa, mely a hajlékát borította.¹⁴⁰ De egyben alvilági démon is Hekaté, aki az elköltözött lelkeivel éjnek idején bolyongva felkeresi a keresztutakat, végigjárja a sírokat, kíséretét képezik az alvilági fekete kutyák, melyeknek közeledtére az igazi kutyák vonyítanak és nyöszörögve elbújnak.¹⁴¹

4. Mater Larum, az „ős Anya” alakja

Igen ősi, anyai leszármazásra visszavezethető, a vallási képzet lehetett az, hogy a Laroknak ősanyja is volt. Az olyan rituálék esetében, ahol fontos volt az áldozati anyag megválasztása és a szertartás végrehajtása is kötött formájú volt, az apa neve nem pontosította volna eléggé azt, így a *pater semper incertus* („az apa mindig bizonytalan”) mondással élve az anya nevén keresztül való meghatározás tűnt biztosabbnak.¹⁴² Az idők folyamán a *Mater Larum*-nak sok alakja, neve és története alakult ki, amely a római mondák részét képezik.¹⁴³

A Larok anyjának tiszteletéről tanúskodó engesztelő áldozatok leírását a *Fratres Arvales* testületének jegyzékei őrizték meg. Ezen szertartásokat Dea Dia temploma előtt hajtották végre az Arvales ligetben a Via Campania-n a Larok anyjának és gyermekeinek, a Laroknak áldozati ajándékokat ajánlottak fel. A testület évenként, az aratási munkák

¹³⁷ Genita a gingere (nemzeni) igéből származik, míg a Mana megnevezés Maniával kapcsolja össze. Másik magyarázat szerint a *dii manes*-t értendő ide, az elhunytak jó szellemét. In: Varro De L. L. VI. 4. Lásd még Varro De L. L. IX. 61.

¹³⁸ Plut. Quaest. Rom. 52., Scheid 2012 62-63.

¹³⁹ Frazer 2005 90.

¹⁴⁰ Hor. Od. III. 22.; Borzsák 1975 367-368.

¹⁴¹ Plut. Quaest. Rom. 277a.; Lásd még: Plin. Nat. Hist. XXIX. 14. 58.

¹⁴² Ez a fajta meghatározás igen elterjedt volt Egyiptomban, hiszen a mágia is onnan ered. In: Graf 2009 93-94.

¹⁴³ Latte 1960 92.

megkezdése előtt, május utolsó és június első napjaiban ünnepet tartott az általuk leginkább tisztelt istenek számára.¹⁴⁴

Elsősorban a termékenységhez, szántóföldekhez tartozó mágikus rítusokat végezték el Marsnak (mint terményeket külső behatástól védő isten), Dea Dianak (Ceresszel, a föld termékenység istennőjével azonosították) és a házakat és családot védő Laroknak, illetve a Semo-isteneknek (vetés felett őrködtek) május utolsó, illetve június első napjaiban. Az isteneknek élő állatot: disznót, tehenet, továbbá koszorút, bort, tömjént és gyümölcsöket is felajánlottak.¹⁴⁵

A bonyolult és nyilvánvalóan nagyon ősi rituálék sorozata után hangoztak el mágikus jellegű imáik (*carmen fratrum arvalium*). A papok a könyvekkel a kezükben körbetáncolva, verses formában énekelték el a szöveget; minden isten megszólítása háromszor hangzott el, ezzel is a spirituális jelleget próbálták fokozni.¹⁴⁶ A fohászaikban puls-al teli edényeket ajánlottak fel, majd kinyitották a templom ajtajait és elhajították a korsókat a templomhoz vezető lejtőre.¹⁴⁷ A korsók szentsége, mint kultuszárgyak és az elhajítás szertartása elfogadott volt az alvilági isteneknek, földanyának és a halottak szelleminek szánt rituálékban. Az antik forrásokból ismert *Mater Larum*-ot, mint földistennőt összekapcsolták az alvilági istenekkel.

De mielőtt ezt a gondolatot kifejteném, tisztázni kell, hogy milyen elképzelésre vezethető vissza, hogy földistennőként tisztelték.

Larentia alakját kell ide kötnünk, aki a római mondákban többféle szerepben is megjelenik.¹⁴⁸ Egyrészt újból Romulus és Remus története kapcsán tűnik fel, mint a csecsemőket tápláló és felnevelő anyafarkas (*lupa*)¹⁴⁹, egy másik monda szerint a pásztor-házaspár, *Larentia* (*Acca Larentia*) és Faustulus voltak azok, akik megtalálták az ikreket és felnevelte. A hagyomány úgy tartja, hogy Rómában tiszteltek egy másik *Larentia*-t is, aki egy idős, jómódú, gyermektelen férfi szerelme volt, aki halála után nagy vagyont hagyott a nőre. *Larentia* a vagyon legnagyobb részét végrendeletében a népre hagyta. Az istenfélő *Larentia*-t különös tisztelt övezte Rómában egészen addig, amíg egy napon eltűnt nyomtalanul ott, ahol az első *Larentia* nyugszik, a Velabrumon.¹⁵⁰

¹⁴⁴ feliratok legjobb kommentáros kiadása - W. Henzen: *Acta fratrum Arvalium*. Breslau, 1874. In: Hahn 1975 169-170.

¹⁴⁵ Gell. VII. 7. 8.; Plin. Nat. Hist. XVIII. 6.

¹⁴⁶ Hahn 1975 169-170.

¹⁴⁷ A korsókban lévő puls darakása volt, amely a rómaiak kedvel ősi ételének számított. Ebben a vonatkozásban viszont a Larok anyjának az ebédje (*cena matri Larum*).

¹⁴⁸ Macrob. I. 10. 17.; Ovid. Fast. III. 57.; Varro De L. L. VI. 23.; Plut. Rom. 4.; Plut. Quaest. Rom. 35.

¹⁴⁹ Livius szerint rosszfajta személy, akit a pásztrok nőstényfarkasnak neveztek. A *lupa* szó egyaránt jelent nőstényfarkast és könnyű erkölcsű nőt. In: Liv. I. 4.; Latte 1960 92.

¹⁵⁰ A csecsemők nevelőanyjának kettős jelentésű nevét és történetét lásd bővebben In: Plut. Rom. 4-5.

Ráadásul *Larentia* nem egyszerűen csak *Mater Larum* volt, hanem a hagyomány úgy tartja, hogy tizenkét fiával a föld termékenységéért áldozott, és ebből a tizenkét fős collegiumból alakult meg a *Fratres Arvales* testülete.¹⁵¹

A vallástörténeti kutatás az ősi Földanya antropomorfizálódott alakját ismeri fel benne, mint anyaföld, táplálója és dajkája Romulusnak és Remusnak, Faustulusszal kapcsolatban az ő neijévé tették, s nevét összecszerélték Fauna (*Faustus* = *Faunus*), *Luperca* és a nőstényfarkas mondájával kapcsolatos *Lupa* nevekkal, emellett ő vette oltalma alá a holtakat is.

Larentalia ünnepét Ovidius a Larok anyjával tekintetében a következő módon emeli ki: „*non ego te, tantae nutrix Larentia gentis, nec taceam vestras, Faustule pauper, opes: vester honos veniet, cum Larentalia dicam: acceptus geniis illa December habet.*” - „Téged is emlételek, *Larentia*, büszke nemünknek hű dajkája, szegény *Faustulosoddal* együtt. Híretek éneklek, ha a *Larentalia* eljön és ha a december a jó *geniuszokkal* örül.” Az idézet második felében hangsúlyozza, hogy *genius*nak, *lares*nek is örvendtek az ünnepen.¹⁵² Plutarkhosz tévedésből *Larentia* ünnepének időpontját áprilusra teszi, amit Mars papja végez el.¹⁵³

Larentia alvilági szférához fűződő kapcsolatát emeli ki Varro ünneppel (*dies Larentiae*)– december 23-án tartották – kapcsolatban, amit a holtak ünnepével társít. *Larentalia* ünnepe szerint *Acca Larentia* nevéből származik, akinek a papjai (pontifexek) hivatalosan engesztelő áldozatot mutatnak be hat nappal *Saturnalia* napja, *Parentalia* napja után a sírjánál és az ősöknek (*manes serviles*) *Velabrumon*.¹⁵⁴ Cicero viszont erősen kételkedik ebben az állításban, szerint sem sír nem feküdt a *Velabrumon*, sem december nem volt a rómaiak halotti ünnepének hónapja.¹⁵⁵ Itt jegyezném meg, hogy Plutarkhosz Romulus életrajzában megemlíti Romulus gyászszertartását, amit decemberben tartottak.¹⁵⁶

Varro egy újabb értelmezést is ad a Larok anyjának a megismerésére, *Mania*-nak is nevezi,¹⁵⁷ ami etimológiailag a *maniae*, *manes* sőt még *larvae* kísértetekkel hozható összefüggésbe. A babonás hit szerint észvesztő hatással gyakorolt az élőkre, akik a holtak lelki békéjének engeszteléseként nem végeztek el az évenkénti tisztító szertartás.¹⁵⁸ Sokkal

¹⁵¹ A tizenkét fiú közül egyet elveszített, az ő helyére került Romulus. In: CIL I. 2^a 1; Gell. VII. 7. 6.; Plin. Nat. Hist. XVIII. 6.

¹⁵² Ovid. Fast. III. 55-57.;

¹⁵³ Plutarkhosz sajnos homályos tényrt ír le erre bizonyítékként, mert szerint Mars (*Mavors*) ünnepét a tavaszi napéjegyenlőség tájékán ülték meg a latinok. In: Plut. Rom. 4.

¹⁵⁴ Capitolium és Palatium alján elterülő lapály, mely az ősi időkben a Tiberis árterületéhez tartozott.. In: Varro De L. L. VI. 23-24. Lásd még: Plut. Rom. 5.; Rom. Plut. Quaest. Rom. 34-35.; Cicero De Leg. II. 54.

¹⁵⁵ Cic. Leg. II. 55.

¹⁵⁶ Plut. Rom. 272d.

¹⁵⁷ Varro De L. L. IX. 61.; Lásd még: Arnobius III. 41.; Macrobius Sat. I. 7. 34-35.

¹⁵⁸ Akár lelki fájdalmak értelmében is használhatjuk a kifejezést, a *mania* az ősök vétekinek következményének tartja. Lásd Platón Állam 364b-c.

valószínűbb, hogy ez az alak a Compitalia ünnepélyének egyik szokásából keletkezett; nevezetesen abból, hogy szokás volt gyapjából készített férfi-és nőalakot formáló babákat (*maniae*) az ajtók elé tenni vagy az útkereszteződések oltáraiban felakasztani *Mania*-nak áldozatként.¹⁵⁹ *Mania* a legáltalánosabb kifejezése az alvilági szellemekre, akikhez a Larok is tartoztak. Igen érdekes szokás terjedt el Ariciában, ember formára sült cipókat *maniaenak* nevezték el, viszont *Mania* nemcsak a cipónak a neve volt, hanem a kísértetek anyjának vagy éppen nagyanyjának neve is. A cipók és a gyapjúfigurák feláldozásának az oka abban rejlett, hogyha a kísértetek aznap visszatértek a földre, akkor ezeket a bábukat vigyék el a házban lakók helyett.¹⁶⁰

Mania és *lares* kultuszát a Iunius családdal kötötték össze, akik közül hogy M. Iunius Brutus az első consul, aki megreformálta a kultuszukat Compitalia ünnepén mindezt összekapcsolva a Larok anyjával. Ez az elmélet azért is elfogadható, mert *Larentia* (néha *Laralia* ünnepeként említik) - és Compitalia ünnepe is közel fekszik egymáshoz, mindkettőt ún. mozgó ünnepnek számított; december-január hónapban rendeztek meg. Mindkét ünnepet a földmunkák befejeztével, aratás után tartották meg, Saturnalia ünnepének befejeztével.¹⁶¹ Compitaliát falusi vigasságnak, a Larokat pedig „mezei termékenységdémonnak” tekinthetjük.¹⁶² Varro szerint ez a nap nem a *lares compitales* hanem a *lares viales* ünnepe volt, amelynek napját a praetor jelölte és hirdette ki minden évben január 1-jén.¹⁶³

Továbbá Iuniusok egy másik jeles személye, Decimus Iunius Brutus volt az, aki december hónapban étel-és italáldozatot mutatott be a hallottakért december hónapban. Ezzel szemben minden más római ezt február hónapban, Parentalia ünnepén teszi meg, vajon mi lehet ennek az oka? Valószínűleg Brutus a halotti ünnepeket a családjában az új év végén ünnepelte¹⁶⁴, míg a hivatalos naptárban februárban megtartott Parentalia volt a legjelentősebb halotti ünnep.¹⁶⁵

A Larok anyjának megértéséhez Ovidius legalább három külön mondai elemet fűz össze: Jupiter szerelme Iuturna nimfa iránt¹⁶⁶, Ilia (Rhea Silvia) istennővé válását és végül a Larok eredetét hozza fel *Lara* a fecsegő nimfa által. A szószátyár Lara kilotyogta Jupiter titkát, amiért büntetésül az isten megfosztotta őt a beszéd képességétől, majd utasítást adott

¹⁵⁹ Macrobius. Sat. I. 7. 34-35.

¹⁶⁰ Frazer 2005 329.; Latte 1960 91.

¹⁶¹ Hor. Epist. II. 1. 139-144.; Borzsák 1969 140. Lásd még: Cato De agri cult. 5. 3., 143. 1.; Persius IV. 28.

¹⁶² A Larok nem szörnyű, ijesztő lények, mert nappali fénynél tisztelték őket. In: Pauly/Wissowa 1848 773-774. Lásd még: Köves-Zulauf 1995 51.; Frazer 2005 381.

¹⁶³ Varro De L. L. VI. 25.

¹⁶⁴ Plut. Quaest. Rom. 34., Scheid 2012 140-141.

¹⁶⁵ Ovid. Fast. II. 19-46.

¹⁶⁶ Jupiter szerelméért nimfává változtatta és örök életet adott neki. Másik neve Dea Daunia volt, amely kapcsolatba hozható akár a Larok anyja alakjával is. In: Verg. Aen. XII. 784-786.

Mercuriusnak, hogy vigye le az árnyak világába. Az etruszk eredetű *Lara* (etruszk Lasa) név etimológiáját Ovidius a görög *laein* vagyis „fecsegni” és „csevegni” igével hozza párhuzamba.¹⁶⁷ Plutarkhosz szerint *Larentia* a Fabola („Fecsegő”) melléknevet viselte, így azonosnak látszik *Lara Larentia*-val.¹⁶⁸

A nimfák megjelenítése a Larokkal nem lehetett véletlen, hiszen ők is a termékenység megszemélyesítői, akik az ősi föld védelmében cselekszenek.¹⁶⁹ Az istenek kísérői voltak, mint például Diana (Artemisz) és Mercurius, megjelennek a pásztotistenek Pan és Hermész oldalán is, akiknek otthona a hegyek, völgyek, hús barlangok, ligetek, fák, patakok és folyók, a dús rétek és mezők és nem utolsósorban az utak. Az „útonjáró” Mercurius és Hermész szerepe szorosan kötődött az alvilág földjéhez is - Maiának, az egyik Pliasz volt a gyermeke-, akik varázsvesszőjük segítségével a holtak lelkét kísérték (*psychopompos*) a Tartarosba.¹⁷⁰ Maia régi itáliai istennő volt, és mint földi istenségnek vemhes kocát áldoztak, és igazoltan párhuzamba hozható a Larok anyjával; őt is a keresztutakon tisztelték, mint fiát, Hermészt is.¹⁷¹

Tulajdonképpen *Larunda*-t is ide kell kötni, aki a Larok anyjának egy újabb megnevezése volt Varro olvasatában, akihez szorosan társult Diana és Lucina alakja is. *Larunda* nevét hozzákapcsolja *Lara*-hoz. Lényegében védelmező aspektusukból fakadóan az erdőségek, és az erdőn át vezető utak istennői voltak, ennek alapján már világos, mért hangsúlyozza a költő, hogy azokat a fákat kedvelik, amik az utak közelében nőnek.¹⁷² Ezen okfejtés alapján *Larunda*-t is, mint a föld istennőjét tisztelhatték, akinek oltalmára bízták a föld alá tett vetőmagot.

Ezenfelül *Tacita* és *Dea Muta* alakjában is megjelenik, mint Néma istennő, aki az alvilág jó szellemeinek anyja. Egy vénasszony áldozatot mutat be neki: „*et digitis tria tura tribus sub limine ponit, qua brevis occultum mus sibi fecit iter: tum cantata ligat cum fusco licia plumbo, et septem nigras versat in ore fabas, quodque pice adstrinxit, quod acu traiecit aena, obsutum maenae torret in igne caput*” - „Három szem tömjént tesz alá a küszöbnek a három ujjával, hol egér surran a titkos uton. Majd szürkés ólom-figurákra varázsfonalat köt, s hét feketés babot is forgat az ajkai közt. Átveri vastűvel, megvarrja, bevonja szurokkal s megszártja tüzén egy kicsi ména fejét.”¹⁷³ A defixio esetéről van itt szó, melynek három szokásos formája őrződött meg.

¹⁶⁷ Továbbra is nimfa maradt, csak az alvilágban. In: Ovid. Fast. II. 583-616.; Robinson 2011 389.

¹⁶⁸ Plut. Quaest. Rom. 35., Scheid 2012 142-143.

¹⁶⁹ A Larok földeket védő aspektusára vonatkozóan Lásd. Tibull. I. 1. 20: *agri custodes*.

¹⁷⁰ Ovid. Fast. V. 447-449.

¹⁷¹ A neve kapcsán összefüggésbe hozható Mania-val is. In: Varro L. L. IX. 61. Lásd még: Macrob. Sat. I. 12. 20.

¹⁷² Varro De L. L. V. 74.

¹⁷³ Ovid. Fast. II. 573-576.; Robinson 2011 388.

A megkötöm, kötni ige¹⁷⁴ a kötés egyszerű cselekvése - amelynek célja egy másik ember vagy lény áldozattá tétele - helyett egy magasabb értelmezést is jelent, mégpedig az áldozat és az emberfeletti hatalom közötti kapcsolatot. Majd a varázsló egy emberfeletti hatalmat szólít meg és neki szenteli az áldozatát. Végül két történés párhuzamba állítása is megfigyelhető. Az egyik az éppen végzett rituális szertartás, a másik az áldozatra gyakorolni kívánt hatás volt, Ovidius ezeket az áldozatokat egyenesen a föld alá „írja” le, hiszen ahogy az anyóka megsemmisítette az ellenség ólomfiguráit és a halat, úgy kell a gonosz szellemeknek, ellenségeknek is elhallgatniuk és visszatérniük az alvilágba. Ez alapján akár analógiás vagy szümpathetikus mágiának is nevezhetjük. A három és a hét igen gyakran előforduló számok a mágiában¹⁷⁵, míg a halféléket leggyakrabban a holtakkal hozták összefüggésbe, amelyet áldozat gyanánt felajánlottak nekik.¹⁷⁶

Ehhez hasonlóan a hazajáró lelkek, kísértetek elrettentésére szolgáló ünnep volt Lemuria ünnepe is, amely három napon át tartott: május 9., 11., 13.¹⁷⁷ Ovidius szerint Lemuria ünnepe ősi lenne, mint a februárban tartott Parentalia. Ez azonban Ovidius vagy az általa használt forrásul szolgáló szerzőknek a találmánya. Az ilyesfajta feltételezés nem eléggé megalapozott. Lemuria sose töltötte be azt a funkciót, amit a Parentalia, a kettő közötti alapvető különbséget az adta, hogy míg a Parentalia lényegi célja a halottakról való gondoskodás és a velük való jó viszony ápolása, ezzel szemben Lemuria napjain a családfő évenként tisztulási szertartást tartott a házban a gonosz szellemek befolyásának ellensúlyozására.¹⁷⁸

Éjfél elteltével a ház ura hangosan ujjával pattint, sötét babszemeket szór a háta mögé így szólván: „*haec ego mitto, his' inquit 'redimo meque meosque fabis.' hoc novies dicit nec respicit: umbra putaturcolligere et nullo terga vidente sequi.*” - „*Én eldobom ezt mind, s megveszem érte magam s érte enyéimet is! Mondja kilencszer és vissza se néz. Láthatlan a lélek ott jön a háta mögött s babjait összeszedi.*” Majd megmosva a kezét és rázz egy kolompot, közben kéri az árnyalakot kerülje el lakát: „*manes exite paterni*” kilencszer ismételve. Az ujjak pattintása bajelhárító rítus, a halottaknak szánt babszem helyettesítő áldozat, a zajkeltés a holt lelkek elijesztése végett volt.¹⁷⁹

Ugyanígy ősi hagyományra vezethető vissza az, hogy Lemuria ünnepén káka-babát dobtak a

¹⁷⁴ A latinban a kötni (ligare, alligare, obligare) szó mellett a szentelni (dedicare, demandare) és az esküdni (adiurare) szavak is szerepelnek. Lásd Graf 2009 91.

¹⁷⁵ Frazer 2005 56.

¹⁷⁶ Kulin 2013 680.

¹⁷⁷ Lemuriát Remuria szóból eredeztetik, amely nyelvtanilag megalapozatlan. Így akarta újra beleszőni a Város megalapításának az epizódját. In: Ovid. Fast. V. 451-452.; Gesztelyi 1982 262-263.

¹⁷⁸ Lemuria a görög lemurosz „falánk” és a lamia „kísértet” szavakkal áll etimológiailag kapcsolatban. In: Ovid. Fast. V. 419-428.; Gesztelyi 1982 260.

¹⁷⁹ Ovid. Fast. V. 429-444.; Gesztelyi 1982 261.

vízbe, hogy megóvják a termést a pusztulástól. Ezen bábuk a halál képmásai voltak, amely igazából a fa vagy a növényzet szellemének kell tekinteni. Mindkét szokás célja volt a várost megtisztítani a rossz árnyaktól, a démonoktól, az emberek bűját-baját elűzni, továbbá a démonok figyelmét igyekeztek elvonni az élőkről ezekkel a bábukkal.¹⁸⁰

Összegzés

A fent megnevezett ünnepek és mondák, történetek alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy a rómaiak házi istenei jámbor lelkek, alvilági istenségek, akik a túlvilágról örködnek a hátrahagyottak és különösen a ház felett. A hagyomány és a szokások lépten-nyomon igyekeztek a házi isteneket egymáshoz kötni, így nem is csoda, hogy egy idő után mind az értelmezésük, mind a tulajdonságaik egybemosódtak. Ezt felerősítette az is, hogy nem volt egymástól teljesen elkülönült, a másakra nem jellemző tulajdonságuk vagy egyedi vonásuk. Tiszteletük visszanyult a római őskorba; lakomák alkalmával kis tányérek az ételből nekik is jutott; a szent napokon és családi ünnepségek alkalmával kivették őket a *lararium*ból és virágokkal megkoszorúzták. Ezért cserében a Larok örködtek a család minden tagjának testi épsége felett utazásokon, tengeren, háborúban és gazdaságnál (*lares viales, permarini, militares, rurales*). Ezen magán laresek (*lares privati*) megkülönböztetendők a *lares publici*-től. Ezek, hasonlóan a görög héroszokhoz a város és az egész állam üdve felett örködnek (*urbani, hostiles*), s az ellenséget távol tartják (*praestites*). Hozzájuk tartoztak Romulus és Remus, Tatius és a Larok anyja, Acca Larentia is.

A római embert a legközvetlenebb, legmeghittebb és legősibb vallásos kultusz a házához és a családjához köthető kis istenségek fűzték. Megfigyelhető, hogy idővel a ház tulajdonosa saját privát szférájának, magánügyének tekintette az isteneknek az otthoni szertartásait. Folyton folyvást változó hivatalos, nyilvános kultuszokkal ellentétben a házi tűzhelynél végrehajtott rituálék az egész római történelem során nem igen változott. A szertartások végrehajtásához nem választottak ki az ősi időkben külön helyeket, nem voltak erre alkalmas templomok. A szertartásokat alkalomadtán bárhol elvégezték: réteken, mezőkön. Később azért alakult ki az a szokás, hogy a házban helyezték el ezeket a kis templomocskákat, mert a városi ember már nem természethez, földekhez kötődött, hanem az otthonához, de még élt benne az őseinek szokásai, így a házában éltette tovább ezt.

Legfőképpen mindegyik isten az ősokhöz való ragaszkodás egyfajta kifejezői volt. Szokásokból, ősi tradíciókból fakadó elkötelezettségük „élő” bizonyítékai. A szellemeknek

¹⁸⁰ Frazer 2005 329-331.

ezen serege a tudomány uralta világban már hosszú ideje távolodik tőlünk, számúzva őket a házi tűzhelyről. Minthogy olyan életelfogáson, filozófián nevelkedtünk, amely megfosztott minket a természet személyiségétől, ezért nehezünkre eshet visszacsöppenünk és beilleszkednünk ebbe a környezetbe.